

Fél évszázad a középkori hadtörténetírás szolgálatában*

In memoriam Borosy András (1922. január 10–2011. december 16.)

Borosy András: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. HIM Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László. Argumentum, Budapest, 2010. 306 oldal

Borosy András 2011. december 16-i halála mind a történész, mind a levéltáros szakmát megrendítette. Hosszú pályafutása során Borosy András mind levéltárosként, mind a középkori magyar hadtörténelem lelkes kutatójaként is maradandó teljesítményt nyújtott. A következő sorokban ismertetett kötet szerzője a debreceni piarista gimnázium elvégzése után a Budapesti Tudományegyetem hallgatója lett, ahol leginkább Mályusz Elemér hatására kezdett a középkori magyar hadtörténelem kutatása felé fordulni. Borosy nem sokkal később a méltán híres Eötvös József Collegium tagjaként is hű maradt választott kutatási területéhez. A második világháború után Debrecenbe került, ahol Szabó István a 11–14. századi magyar lovasságról írott szakdolgozatát doktori dolgozatként fogadta el. Borosy András az 1950 és 1956 közé eső éveket politikai okokból börtönben töltötte. Majd csak a hosszú börtönévek után kezdett el közgyűjteményekben dolgozni könyvtárosként, majd levéltárosként, 1963-tól egészen halá-

láig pedig a Pest Megyei Levéltár munkatársa volt. Mialatt levéltári segédletek egész sorát készítette el, szabadidejében a középkori magyar hadtörténelem kutatását sem hanyagolta el: még 1971 során beadta kandidátusi értekezését, melyet *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*¹ címmel látott el, míg nagydoktori értekezését *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*² címmel nyújtotta be.

A szerző hadtörténeti kérdésekkel foglalkozó írásait négy nagyobb témakör köré csoportosíthatjuk: a középkori magyar lovasság és a katonai szolgálattal bíró társadalmi rétegek történetének kutatása mellett nagy hangsúlyt fektetett az úgynevezett „klasszikus” – hadseregek felépítését, hadi események leírását és ezek okainak felderítését célul kitűző – hadtörténetírás művelésére is, illetve a korabeli magyarországi oklevelek narratív részeinek hadtörténeti elemzésével is behatóan foglalkozott. A kötet szerencsésen követi ezt a tematikus felosztást. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára öt gyakran idézett és egy korábban még nem közölt tanulmány kiadásával nemcsak megkönnyíti a szövegek elérését a széles olvasóközönség számára, hanem méltó módon tiszteleg Borosy Andrásnak a középkori hadtörténetírás szolgálatában végzett több mint fél évszázadot átívelő termékeny munkássága előtt is.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt támogatásával készült. A pályázat hivatkozási száma: TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen SROP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Supporting Scientific Training of Talented Youth at the University of Pécs.

¹ Borosy András: *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben. Értekezések a történeti tudományok köréből* 60. Budapest, 1971.

² Borosy András: *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1992.

A tanulmánykötet első két írása a középkori magyar lovasság problémáit vizsgálja. A *Lovagi haditechnika és lovasság Magyarországon az Árpád-korban* című írás a felhasznált szakirodalom és a forrásanyag tekintetében is teljességre törekvő igényteliséggel készült a Mályusz Elemér Emlékkönyv számára.³ Széles körű forrásbázis használatáról és elemzéséről tanúskodik az írás: az elbeszélő források csataleírásai, az oklevelek adatai, a lovaspecsétek által nyújtott információk mellett a régészet eredményei is megjelennek. A tanulmány hasznos vázlatot nyújt a nehézfégyverzet lassú hazai megjelenésének folyamatáról. A fejlődés kezdőpontját Géza fejedelem kétélű kardokkal felszerelt lovasságának megjelenésében jelöli meg a szerző. A nehézfégyverzet használatában és elterjedésében egészen a 12. századig külföldiek játszották a vezető szerepet. A gondolatmenet a magyarországi nehézlovasság fejlődését és megerősödését vizsgálva az 1278-ban vívott morvamezei ütközet elemzésével és a lovagi tornák hazai elterjedésének bemutatásával zárul. Borosy András talán legnagyobb hatású és legtöbbször idézett – doktori disszertációjára épülő –, először 1962-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* lapjain megjelent tanulmánya *A XI–XIV. századi magyar lovasságról* címet viseli.⁴ A szerző említett írásában olvasható a korszak lovasságának az a felosztása, mely a könnyű- és nehézlovasság mellett már egy úgynevezett átmeneti típus jelenlétét is valószínűsíti. A tézis szerint az átmeneti lovasság típusát a vármegyék hadakozói alkották, harcmodoruk tekintetében pedig legfeljebb csak tömegükkel tudtak hatást gyakorolni, harcértékük csekély volt. Ké-

sőbb, a tatárjárás utáni időszakban az átmeneti típus harcosai már leginkább a köznemesség soraiból kerültek ki. Ebben az időszakban a kun könnyűlovasság és a nyugatias típusú nehézlovasság nagyobb mértékű elterjedése mellett lassan háttérbe is szorult ez az átmeneti típusú fegyvernem. A tézis szerint a fegyvernemek sokszínűsége az ütközetek során a korszak hadvezéreinek széles – a különböző lovas egységek által biztosított – taktikai repertoárt adott a kezébe. Talán joggal állapítható meg, hogy jelen esetben túlságosan is csata-centrikus alapokra épített elméletről van szó. A vázolt fegyvernem-felosztással eddig csak B. Szabó János szállt vitába még 2001-ben közölt, rendkívül gondolatébresztő tanulmányában.⁵ Vélekedése szerint sem régészeti, sem írott forrásokkal nem lehet bizonyítani az átmeneti lovasság hipotézisét. A vitacikkre – B. Szabó Jánoshoz hasonlóan – a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain reagált Borosy András, korábbi álláspontjához ragaszkodva, az átmeneti jelzőt azonban középnehéz vagy félnehéz kifejezéssel helyettesítve.⁶ *A XI–XIV. századi magyar lovasságról* szóló tanulmányban a következő olvasható: „A magyar lovag nyugati lovagtársaival ellentétben nem nézte le az íjat, használta, értett a kezeléséhez, mint a bizánci nehézlovag.” (58. old.) A bizánci hasonlatot itt nehézkesnek érezzük, az íj értő használatában pedig semmi rendkívülit nem látunk, mivel a korabeli Magyarország egyik leggyakrabban használt fegyveréről van szó. Ják nembeli Csépan 1271-ben és Miklós comes fia Miklós – a jelen írásban is szerepet kapó és valószínűleg egyébként helyesen is a nehézlovag fegyvernemhez fűzött sze-

³ Borosy András: *Lovasság és lovagi haditechnika Magyarországon az Árpád-korban*. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk): Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 1984. 47–57.

⁴ Borosy András: *A XI–XIV. századi magyar lovasságról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. (1962) 2. sz. 119–174.

⁵ B. Szabó János: *Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 1. sz. 75–102.

⁶ Borosy András: *Megjegyzések B. Szabó János: Gondolatok a XI–IV. századi magyar hadviselésről című tanulmányáról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 2-3. sz. 445–448.

mélyekről van mindkét esetben szó – 1273-ban kelt oklevele esetében is harci szituációk során kerül elő az íj. Ják nembeli Csépan diplomájában egyébként a *telorum velocitatus* szövegrészlet az íj mellett felveti a hajtódárdaként való értelmezés lehetőségét is. Ezen tényezők arra engednek következtetni, hogy bizonyos fegyvereket nem lehet kizárólagos módon csak egy fegyvernemhez kötni, ahogy a lándzsa vagy páncél jelentős kifejezések megjelenése egy forrásban sem jelenti automatikusan az úgynevezett „lovagi” harcmodor és fegyverzet jelenlétét. Borosy András írásaiban azonban ez a szinte automatikus azonosítás gyakran előfordul. Az íj és a nyíl hasonlóképpen nem köthető kizárólag csak a könnyűlovasság fegyverneméhez. Meg kell azonban jegyezni, hogy az adott harci szituációk különféle fegyverek akár együttes alkalmazását is megkövetelhettek.

A magyarországi oklevelek narratív részei páratlan értékű forrásanyagot nyújtanak a hadtörténetírás számára is. Azoknak a középkori Európa forrásai közötti egyedülálló tulajdonságára, mely szerint az adományozott érdemeit is – igaz, változó részletességgel – elbeszéljük, már Mályusz Elemér felhívta a figyelmet.⁷ Ebből az adatokban gazdag forráscsoportból táplálkoznak a *Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században*⁸ és a *Hadi érdemek a XIV. századi Magyarországon*⁹ címmel ellátott fejezetek. Az oklevél-narrációk problematikája körül több heves vita is kibontakozott. Néhány kérdéses ponthoz Borosy András is érdemben hozzászólt: Kurcz Ágnes a narrá-

ciókat a lovagi erények propagandisztikus jellegű megjelenítésének tartotta, és kétségesnek tekintette azok történeti forrásértékét.¹⁰ Borosy ezzel szemben hitelesnek elfogadható történeti forrásoknak tartja azokat, melyek valós tényeken, megtörtént eseményeken alapulnak. Ezen markáns véleményét olyan fontosnak vélte hangsúlyozni, hogy a témát feldolgozó mindkét tanulmányában helyesnek tartotta kiemelni. A szerző Zsoldos Attila vélekedésével¹¹ szemben azt állítja, hogy a narratív részeket előadták. A narrációkban megjelenő hadi érdek közé Borosy András felosztása szerint a következő tetteket sorolták: harcokban való jeleskedés, vár építése, korszerű fegyverzetben való megjelenés a királyi táborban, az ellenség elfogása, a király vagy ura ügyét támogatva sebesülés elszenvedése, fogságba esés és megkínzás vagy egyéb más kár. Találkozunk például olyan esettel, ahol forrásunk olyan részletesen írja le az adomány megszerzésének körülményeit, hogy még azt is megtudjuk, hogy a megadományozott két fogát egy nyílvevő ütötte ki! A tanulmány a hadi érdek közé sorolja a hadi játékokon, lovagi tornákon való megjelenést is. Érdemes megemlíteni azt az esetet, amikor 1291-ben a Bécs vára alatt vívott tornán való részvételért kap adományt III. András királytól egy Tamás nevű magyar lovag, aki több más magyar nemes és főúr társaságá-

¹⁰ Kurcz Ágnes: *Anjou-kori oklevelek narrációja*. Irodalomtörténeti Közlemények, 70. évf. (1966) 1-2. sz. 179–180.

¹¹ Zsoldos Attila: *Tamás fia Sinka érdemei*. (Elhallgatás és manipuláció az oklevelek narratívájában). In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest. Magyar Országos Levéltár. 1998. 327–337; lásd még: Veszprémy László: „Chronicles in charters. Historical narratives (narrationes) in charters as substitutes for chronicles in Hungary”. In: Kooper, Erik (ed.): *The Medieval Chronicle III*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2004. 184–199.; az oklevél-narrációk hasznosítására: Veszprémy László: *Zsigmond Galambócnál 1428-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 121. évf. (2008) 2. sz. 283–302.

⁷ Mályusz Elemér: *A Thuróczy Krónika és forrásai*. Budapest, 1967.; Mályusz Elemér: *A királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*. Budapest, 1973.

⁸ Borosy András: *Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 32. évf. (1985) 2. sz. 507–540.

⁹ Borosy András: *Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 117. évf. (2004) 2. sz. 379–442.

ban vitézkedett. Mindezek mellett nem ritka, hogy nem hadakozáshoz kötött, hanem diplomáciai érdemek – leggyakrabban követjárások – bírják rá az uralkodót az adományozásra. Az oklevél-narrációk fordításával kapcsolatban néhány pontatlanságra érdemes felhívni a figyelmet: Ják nembeli Csépán 1271-es esetében nem lándzsa és nyíl okozta sebekről van szó, hanem az említésre került két fegyver által elért győzelemről szól a diploma (*nunc hasta nunc sagittis laudabiliter dimicans victoriosus extitit*). Győr 1273-as ostromakor Kenéz fia Kázmér sebesülést szenvedett hajítógép lövedékétől. A ballista kifejezés hajítógépként való azonosítása mellett nem szabad megfelelkezni annak lehetséges számszerű jelentéstartalmáról sem, a szövegkörnyezet is biztosítja ezt a fordítási lehetőséget. Ezt a tényezőt figyelembe véve talán egy óvatosabb értelmezés is helyes megoldás lett volna ebben az esetben. Az említett tanulmányok a korabeli oklevelek hadi érdemeinek páratlan gyűjteményei, a legtöbb esetben pontos, szinte regesztaszerű tartalmi közléseiket pedig hasznosíthatják az oklevél-narrációkkal foglalkozó kutatók is, másrészt adatbázisként szolgálhatnak a jövőbeni hadtörténeti kutatások számára.

Borosy András munkásságának jelentős részét képezik társadalomtörténeti tárgyú írásai, amelyekben a különböző társadalmi rétegek és a katonai szolgálat viszonyának kérdései mindig kitüntetett figyelmet kaptak. Elegendő, ha – valóban a teljesség igénye nélkül – megemlítjük példaként a familiárisokról, vármegyék, várispánságok és egyházak hadakozó népeiről, udvari harcosokról vagy éppen a középkori Anglia paraszti milíciáiról írott tanulmányait. Két értekezése is e témakörben született: az egyetemi kötelező olvasmányok közé is jogosan sorolt *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben*¹² című kötet mellett akadémiai doktori értekezését

¹² Borosy: *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben*, i. m.

*Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*¹³ címmel nyújtotta be. A szóban forgó kötet egyetlen társadalomtörténeti tárgyú, eddig még meg nem jelentett írása az *Udvari milesek és apródok a XIV. századi Magyarországon* címet kapta. Az udvari milesek és ifjak mint harcosok, hadseregszervezők és tisztségviselők szolgálták a királyi hatalmat. A szerző aprólékos, részletekre gondosan ügyelő munkamódszerét jelzi, hogy kiemeli: Poháros Péter hőstetteinek végrehajtása során fegyverét „*vibrata hasta*” használja. A szövegrésznek a kézenfekvőnek látszó „lándzsáját rázva” helyett a „lándzsáját feszítve” értelmezése valóban helyesebb verzióknak tűnik, mivel, ahogy Borosy András is észrevette, a 14. századi lovagok nehéz lándzsáját rázni már aligha lehetett, feszíteni viszont mindenképpen.

A hadi eseményeket leíró és azokat elemző tanulmányok közé sorolható a kiadványban található utolsó, *A keresztes háborúk és Magyarország* című írás. A tanulmány napjainkig a témakör egyetlen hazai, James Ross Sweeney 1984-es közleményénél¹⁴ is részletesebb, összefoglaló igényű feldolgozása. Az első keresztes hadjáratról az 1396-os nikápolyi vereséggel végződő vállalkozásig számol be a magyar vonatkozású eseményekről a tanulmány, a hazai mellett a releváns nemzetközi szakirodalom bevonásával, különböző vélemények ütköztetésével. A tanulmány érdeme, hogy külön fejezetben részletesen szól II. András 1217–1218-as szentföldi hadjáratáról. Hiánypótló, modern feldolgozást tarthat kezében az olvasó, mely a későbbi kutatások számára is biztos kiindulópontul szolgálhat. Borosy

¹³ Borosy: *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*, i. m.

¹⁴ Ross Sweeney, James: *Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században*. Századok, 118. évf. (1984) 1. sz. 114–124.

András és Veszprémy László¹⁵ eredményei bizonyítják számunkra, hogy II. András szentföldi vállalkozásával kapcsolatban szakítanunk kell a korábbi sematikus magyarázatokkal, és a hadjárat értelmezésében nagyobb szerepet kell szánni az anyagi és diplomáciai lehetőségek együttes mérlegelésének. A szerző helyesen hívta fel jelen írásában a figyelmet a nyugat-európai szakirodalom a középkori Magyar Királyság történetével kapcsolatos, nem ritkán előforduló pontatlan állításokra. Néhány példát érdemes megemlíteni: a keresztes háborúk történetének kiváló historikusa, Steven Runciman például az 1396-os hadjárat kapcsán azt jegyezte le, hogy Havasalföld és Erdély (!) fejedelmei a magyarok elleni gyűlöletüket félretéve csatlakoztak a török fenyegettség miatt Zsigmond király csapataihoz!¹⁶ Szintén ehhez a hadjáratához kapcsolódik Runciman azon néhány sora, mely szerint még ugyanebben az évben olyan hírek kaptak szárnyra, melyek szerint Zsigmond király erdélyi vazallusa (!) és havasalföldi szövetségese a törökökhöz állt át.¹⁷ A középkori hadtörténelem egyik legjelentősebb összefoglaló munkáját jegyző francia középkorász, Ferdinand Lot szintén a már említett 1396-os hadjárat tárgyalása kapcsán: Mircea vajdát Erdély (*Transylvania*) vajdájának nevezi, valamint szerinte Mircea és vlahjai jobban gyűlölik a magyarokat, mint a törököket, illetve helytelenül szól Lackfi Istvánról mint erdélyi vajdáról és mint

László ellenkirály hívéről!¹⁸ Bár az imént említésre került monográfiák már több mint fél évszázaddal ezelőtt születtek, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mind a mai napig alapvető és rendkívül sokat idézett munkákról van szó. Borosy András észrevételei ebben a tekintetben is figyelemreméltók, és jelzik, hogy a magyar történettudomány eredményei ritkán jutnak el a nyugat-európai történészekhez, akik – mint azt az imént említett esetek is bizonyítják – sajnos sok esetben nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel sem Közép-Európa, sem Magyarország középkori történelmével kapcsolatban.

A kötet végén kaptak helyet a tanulmányok első megjelenésének adatai. Borosy András műveinek válogatott bibliográfiája – a szerkesztők szinte teljességre törekvő igényét jelzi az a tény is, hogy mindössze a szakfolyóiratok (Hadtörténelmi Közlemények, Századok, Történelmi Szemle, Levéltári Közlemények, Levéltári Szemle, Klió) hasábjain megjelent könyvismertetései és a napilapokban közölt rövid cikkeit nem tartalmazza csak az összeállítás –, és forrásközléseinek listája is itt foglal helyet. A kiadványt a szerző által rövidítve idézett munkák gondos összegzése és a könnyed tájékozódást segítő pontos névmutató zárja.

FARKAS PÉTER

¹⁵ Veszprémy László: *II. András magyar király kereszteseinek létszáma*. Hadtörténelmi Közlemények, 107. évf. (1994) 1. sz. 113–116.

¹⁶ Runciman, Steven: *A History of the Crusades*. Vol. 1–3. Cambridge, 1951–1955., 3. 456. (Magyar fordításban: *A keresztes hadjáratok története*. Ford.: Bánki Vera – Nagy Mónika Zsuzsanna. Szerk.: Veszprémy László, a térképeket készítette: Sebők László, a bibliográfiai kiegészítést készítette: Hunyadi Zsolt. Budapest, 1999.)

¹⁷ Uo. 459.

¹⁸ Lot, Ferdinand: *L'art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le Proche Orient*. Vol. 1-2. Paris, 1946., 2. 219.